

Saloni slavi svoj trijumf. Ova pobjeda nosi sa sobom najkrupnije posljedice na vjerskom, moralnom, socialnom i političkom polju. Kršćani Solinjani napuštaju svoju privatnu bogomolju i grade veliku trobrodnu baziliku uz krstionicu i druge zgrade koje kult zahtjeva. Oko onih svetih mjesta van gradskog bedema gdje su nedavno bili potajno sahranjeni mučenici, razvija se čitav vijenac malih i većih kapela, obično u obliku otvorene eksedre (t. zv. memoriae) u kojima imućniji kršćani žele biti pokopani sa svojom obitelji i ostalom rodbinom. Štovanje ovih mučenika raslo je iz dana u dan tako da se na njihovim grobovima pri kraju IV stoljeća ili početkom V sagradiše velike cemeterijalne bazilike kao nad grobom Sv. Anastasija u Marusincu, nad trojnim grobom Sv. Domnija, Venancija, valjda i Feliksa u Manastirinama, nad onim presbitera Asterija i njegovih drugova na Kapljuču, isto tako jedna velika crkva blizu Vranjica, te jedna peta na istoku Solina kod današnje Šuplje Crkve blizu Majdana. Unutar gradskog bedema bazilika Konstantinovih vremena postala je premalena, biskup Simferije podiže u prvim godinama V vijeka na istom mjestu novu veću koju dovršuje njegov nasljednik i sinovac Hesihije, a do ove biskupske bazilike sagradio je otprilike 100 godina kasnije biskup Honorius veliku crkvu u obliku križa, vjerovatno za kult svetih relikvija poklonjenih Saloni iz Rima. Tako je građevinska djelatnost od IV stoljeća dalje bila u Saloni dosta živahna. Arhitektonski problemi u vezi s potrebama kulta i liturgije nove vjere bili su doduše već riješeni u većim centrima. Ali je ipak i provincija imala svoj udio u daljnjem razvitku novostvorenih oblika. Dok je poganski hram bio obitavalište božanstva, u koji ima pristup samo svećenik, kršćanska je crkva mjesto gdje se sakupljaju uz svećenstvo svi vjernici. Trebalo je dakle velikih prostoriya. Van gradskih zidina nije bilo teško naći na privatnom imanju ili na groblju potreban prostor za cemeterijalne crkve. Ali u samom gradu morale su biti u iste svrhe porušene ili mnoge privatne kuće ili one javne zgrade koje su se mogle žrtvovati, to su u većini slučajeva bile velike terme. Premda su tipovi za nove kršćanske građevine za bazilike, baptisterije, za razne malene memoriae i velike mauzoleje bili već u drugim zemljama kao po nekom kanonu utvrđeni, ipak je naša pokrajina, a osobito Salona, na polju kršćanske crkvene arhitekture dala dosta svoga. Te karakteristične, lokalne osobujnosti nam danas — možemo reći — skoro svaki iskopani starokršćanski objekat pokazuje. Mnogi od ovih starokršćanskih građevinskih objekata ostali su neoštećeni i preko VII stoljeća osobito u mjestima kamo nisu dospjeli Avari, drugi sačuvali su svoje karakteristične tlorise, apside, niše i lezene također u pola porušenom stanju. Arhitektura ranoga srednjega vijeka preuzela je od ovih starokršćanskih objekata više motiva ili u tlorisu, ili u konstrukciji ili pak u načinu